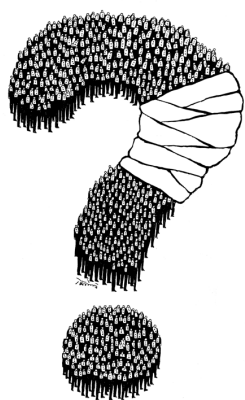

PRITZ PÁL

20. SZÁZADI MAGYAR KÜLPOLITIKA

A magyarság jövője (is) nem csekély mértékben külpolitikája eredményességétől függ. S ennek az eredményességnek fontos összetevője, hogy a nép és nemzet közötti – olyannyira látható – szakadék érdemben kisebbedjék.

Nézhetjük akár „hosszúnak”, akár „rövidnek” ezt a századot, egy bizonyos: a tovatúnt három-négy emberöltő mérhető a *hosszú időtartam* követelményével. Magunk azt gondoljuk, hogy egy-egy évszázad „rövid”, illetve „hosszú” volta mellett is szólnak érvek; a kétfajta nézőpont (amennyiben a történelmet a lehető legteljesebb összetettségében vizsgáljuk) összesímitható.

A külpolitika, a diplomácia világában azért indokolt az elbeszélés fonalát a 19. század végével, a 20. század elejével elkezdni, mert nagyon sok jel szerint erre az időre eltűnik Deák Ferenc, Eötvös József, id. Andrássy Gyula generációjának az 1867. évi kiegyezést magyar oldalról megalkotó judíciuma, s velük szemben a századforduló generációja nemhogy a dualista épület erősítésén, sokkal inkább annak átépítésén (értsd: tönkretételén) munkálkodik.

Jó dolog, ha egy társadalomnak s tagjainak van önbizalma, önbizalmuk, hisz csüggedt fővel nem lehet nagy dolgokat véghezvinni. Ám azoknak az időknél a túlszorgó öntudata a másik véglet felé kormányozta az elméket. A túlzottan nagy magabiztosság jegyében döntött úgy a kormány, hogy honfoglalásunk ezredik évfordulóját 1896-ban ünnepeljük, holott az illetékes történészek egyértelműen a döntéshozók tudomására hozták: bejövetelünk hosszú folyamatának a döntő időpontja 895.¹

A fent lévők oly mértékben feledték közös kincsünk, a nyelvünk üzente bölcsességét: gyűjtsük a híreket, mert különben majd *hír-telenül* nagy fekete dolgok szakad(hat)nak ránk, hogy amikor 1920.

június 4-én abban a számunkra oly rossz emlékü (egyébként az életet szeretni tudók számára oly szépséges) Nagy-Trianon palotában alá kellett írni azt a szörnyű dokumentumot, akkor olyan megrendülés vágott végig a nemzetben, amit mai ésszel már a témában járatos historikus sem tud felfogni, s még ha lenne is tolla hozzá, olvasói számára nem tudja azt megeleveníteni.²

Ma és a jövőben is nagyon helyesen tesszük, ha külföldi barátainknak büszkén mutatjuk meg az 1885 és 1906 között a Duna-parton épült szépséges neogótikus palotánkat, az Országházat, ám tudnunk kell, hogy ez az épület már a saját korában sem megalapozott birodalmi öntudat egyik megtestesülése: az egész kontinensen nem emeltek ehhez fogható méretű parlamentet, s a londoni párja csupán néhány centiméterrel nagyobb, miközben a brit impériumnak annak idején az egész világon szava volt.

A Duna másik oldala fölél magasodó királyi palota is a századfordulón újul meg úgy, hogy közben méretében, tömegében megkétszereződik. Megkétszereződik, miközben funkcionális értelme nemigen volt, hiszen a közös uralkodó Bécsből irányította birodalmát.

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát, a baj az volt, hogy urainak legtöbbször mindeközben nemigen volt tisztában a mind kedvezőtlenebb nemzetközi körülményekkel, s itthon nemhogy nem tettek szinte semmit a népnek a nemzetbe emelése érdekében, hanem éppen hogy az áldatlan állapotokat akarták mindenáron konzerválni. Az Országházat a szorgos és ügyes kezek bámulatosan széppé varázsolták, ám amit a honatyák benne műveltek, az bizony messze nem volt méltó ezekhez a külsőségekhez. A fajtájáért jajongó, sokszor valóban szertelenül szélsőségesen fogalmazó Ady Endre minden bizonnyal túloz, amikor „szép zsványtanyának” nevezi az épületet, ám bizonyosan messze több volt ott az üres szócséplés, meddő közjogi vita, mint az országépítés. Ez utóbbi szó kapcsán természetesen sokkal inkább Tisza István nevét helyes említeni, mint – például – a hosszú éveket hamis magyarkodással eltöltő nemzeti koalíciót, ám a jeles államférfi ereje inkább az állagörzésre, mint a korszerűsítésre összpontosult.

Történetírásunk világosan bemutatta, hogy a korabeli panaszokkal szemben a magyarságnak társnemzeti pozíciója volt a Monarchiában, s annak külpolitikájára ennek megfelelő befolyást gyakorolt. A nagyhatalmi mércének hagyományos értelemben³ igen, modern értelemben⁴ ellenben már megfelelni képtelen dunai monarchiának külpolitikája igazából csak a Balkánon volt, s amikor felvette a harcot a századelőn ott ismét megelevenedő nemzetfelszabadító és -egyesítő törekvésekkel, akkor valójában minden beavatkozási lépésével és kísérletével saját jövőjét akarta garantálni, nemzetiségeinek centrifugális energiáit elemészteni. A magyar miniszterelnöknek megvolt a lehetősége arra, hogy akarata ebben a külpolitikában testet öltjön. Tisza István tevékeny közreműködésével iparkodott a Monarchia diplomáciája Szerbiát elszigetelni, ellenerőként, szövetségesként Bulgáriát gazdasági, katonai tényezővé tenni, Romániát pedig szövetségesi hűségében megerősíteni.

A Szent István-i birodalom bukásának – e tekintetben a történetírás mértékadó köreiből nincsen semmiféle vita – két oka volt. Az egyik az, hogy olyan körülmények között vesztettük el a háborút, amikor a Monarchia már nem volt képes hagyományos egyensúlyozó szerepét betölteni, a másik pedig, hogy a hazai nemzetiségeket nem tudtuk itthon marasztalni. Mivel a nemzetiségi mozgalmakat a magyar nacionalizmussal erősen szemben álló nacionalizmusok izmosították, ezért aligha történetiek, sokkal inkább ilyen-olyan ideológiai rugókra járók (vagyis hamisak) azok a vádaskodások, amelyek a magyar uralkodó osztályok önzését, szűklátókörűségét teszik meg *kizárólagos* okaként a kialakult helyzetnek.

Amit biztosan tudunk:

1) A hatalom birtokosának mindig nagyobb a lehetősége a cselekvésre, a jó megoldás megtalálására, mint a birtokon kívülinek.

2) Tisza Istvánnak (joggal leszűkíthetjük a kérdést az ő személyére) bizonyosan volt lehetősége jobb politikát folytatni, mint az, amit folytatott. Ha hírhedten nevezetes 1918. szeptemberi, szarajevói szavaira gondolunk – „ha komolyan akarunk beszélni, hagyják a nemzeti önrendelkezési jog jelszavát békén! [...] Azért jöttem én ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam?”⁵ – jól látható a politikai hiba.

3) Messze nem felesleges a múlt faggatása, mert a történelemben semmi sem történik feleslegesen, semmi sem vész el nyomtalanul. Teljesen bukott ügyeknek is lehet egyszer hatása, foganatja, míg magukat (véglegesen) győztesnek hitt személyek, rendszerek, helyzetek váltak, válnak semmivé, illannak el az idő retortáiban a semmibe, hogy azután ilyen-olyan módosulásokkal újjászületések történjenek.

A modern korok külpolitikájának a nacionalizmusok adják a motorját. Nacionalizmuson roppant egyszerűen nemzeti érzületet értünk, s innentől kezdődhet a vizsgálása annak, hogy ez a nemzeti érzület mennyiben volt jogos, mennyiben jogtalan, mennyiben védett jogos nemzeti érdeket, mely esetben volt „haladó”, s mely alkalmakkor szolgált „reakciós” hatalmaknak, hol volt olyan helyzet, hogy jogos nemzeti érdekek csaptak egybe, s hol adódott mindeközben alkalom harmadik (kisebb vagy nagyobb hatalomnak) mindebből hasznot húzni, vagy miképpen kellett mindebből sérelmet elszenvednie.

Egy ország, egy birodalom külpolitikája akkor (lehet) erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy tetszik, erős nacionalizmus hajtja.

A nemzet – sugallják bár nagy hangerővel ellenkezőjét politikusok pátoszos ünnepi beszédei – történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így lehet megérteni a haza(nemzet)járulózás körüli számtalan történet tragikomikus értelmét: korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) „hazaárulóvá”, majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a „nemzet nagy fiává”. Kizárólag a hosszú időtáv adja a kezünkbe az eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdetett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdekeknek. Tehát olyasminek, ami valóban, érdeemben segítette a nagy közösség (= nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni: a kriminális esetektől⁶ eltekintve nincsenek, nem voltak és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán” annyi: az illető jól vagy rosszul⁷ képviselte/képviseli a nemzet érdekét.

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Magyarország államfői 1918-ig Habsburg uralkodók (I. Ferenc József, majd IV. Károly) voltak, ám ez a kor már jó ideje a nacionalizmus kora, következőleg a dinasztia szava ugyan ott van a külpolitikai döntésekben, ám a nemzeti erők egymást segítők, gyengítő összjátéka a külpolitikai mozgások alapmeghatározója.

Az 1867. évi kiegyezés adta lehetőségeket kihasználva a korabeli külpolitika sokat tudott tenni nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllal elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, amennyi a közös ügyek viteléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve: a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, ám az idők során alaposan megközelítettük.

Jól tudjuk: a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

Aztán eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából, amennyiben 1868-ban elhárította a dualista épület realizmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesültek.

A Monarchiát 11 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs–Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak az eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború kirobbantásában vállalt meghatározó szerep, ám azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ily hatalmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgató párbeszédénél.

Tisza István tudta, hogy ebből a háborúból még az adott pozíció megtartásával sem lehet kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz itt a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvésének.

Olyan volt a helyzet, hogy nem lehetett a végzetet elhárítani.⁸

Amikor 1918. november 3-án a már nem is létező Monarchia nevében Viktor Weber tábornok Padovában aláírja a fegyverszüneti megállapodást, akkor ebben a Duna-medencei térségben már nem csupán a nemzeti, hanem a társadalmi kérdés is napirendre került. Tehát társadalmi forradalmak is győzedelmeskednek. A magyarság tragédiája az volt, hogy a Károlyi Mihály neve szimbolizálta őszirózsás, polgári demokratikus forradalom nemhogy nem tudta (széles körökben kitéphetetlenül élő, az 1989/1990-es rendszerváltás nyomán ismét virulenssé váló felfogással szemben szögezzük le nagyon határozottan: nem tudhatta) megvédeni a történelmi Magyarországot, de arra sem volt képes, hogy saját társadalmi programját, a polgári demokratikus Magyarország megteremtését megvalósítsa.

Károlyi Mihályt leginkább azért szokás bírálni, hogy – úgymond – naiv volt a győztesek tényleges szándékaival szemben, s nagyon elkésve tett lépéseket az ország határainak megvédésére. Az első dolgában magam is úgy vélem, hogy Károlyi nagyot tévedett, ám a második dolgában bírálója első helyen az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenció értelmét hamisítja meg. Márpedig az olyan pillanatyoni siker volt, amelyet aztán a győztesek érdekeinek logikája tépett szét. Aki Károlyit elmarasztalja az ország fegyveres védelmének elmulasztásában, az nem veszi tudomásul azt a tényt, hogy a katonák torkig voltak az addig kénytelen-kelletlen elviselt szenvedésekkel, hogy számukra maximum a szülőföld védelme volt a fontos, ám a haza távoli szegleteinek sorsánál messze jobban izgatta őket egyéni életüknek a jobbra fordulása.

Tehát ismétéljük: Károlyi Mihály a *történelmi Magyarországot* nem védhette meg,⁹ ellenben – bár itt is kemény tendenciák működtek akarata ellenére – egyéni politikusi gyengesége, hogy abban az irgalmatlanul nehéz helyzetben, amibe a Ferdinand Vix alezredes néven elhíresült jegyzékével az antant manőverezte, nem tudta felmérni a belpolitikai helyzetet, s komolyan hitte: a szociáldemokratáknak adja át a kormányt, maga pedig megőrizheti az államfői hatalmat.

A két háború közötti magyar diplomácia egyik kitűnősege, Barcza György – 1938 és 1941 között Ófelsége kormányánál képviselte Magyarországot – visszaemlékezésében (nagyon sok kortársa máig elevenen élő nézetét megfogalmazva) elvitatja Károlyi Mihály forradalmának nemzeti jellegét, szerinte nem képviselt nemzeti érdeket.¹⁰ Valójában azonban az 1918. őszi magyar polgári demokratikus forradalom minden szempontból nemzeti alapon állt. Jóllehet magát november 16-án *népköztár-*

saságnak deklarálta, sokkal inkább volt nemzeti, mint népi. Nemzeti a szó valódi, történeti tényanyag alapján megragadható értelmében, ami azt is jelenti, hogy a nemzetté válás hosszú-hosszú folyamata okán a nép és a nemzet között hatalmas szakadék tátongott.¹¹

Téved Barcza György, amikor azt írja, hogy nem volt véres ez a forradalom. Valójában – bár minden vonatkozásban megnyugtató kutatások híján pontos számokat nem ismerünk, ám számos jel alapján elmondható: nem csupán a Tanácsköztársaság és az annak nyomán berendezkedő ellenforradalom volt véres – az őszirózsás forradalom időszakában sem kevés véres esemény történt.¹² Mert Károlyi Mihály polgári demokratikus forradalmának jutott első helyen feladatul, hogy megzabolázza a négyéves *tömegháború* során a hatalmas tömegek egyéni élete és érdeke szempontjából teljességgel *értelmetlen* háborúban felgyült véres indulatokat. Mert Batthyány Ilona grófnő és társai helyesen adták ki és terjesztették 1918. november elején a jelszót: „Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.”¹³ És Károlyi Mihály valóban ennek megfelelően cselekedett.¹⁴ A nép indulata akkor sok arisztokratának az életét kioltotta volna. Gróf Bethlen Istvánnak is menekülnie kellett az erdélyi Sámsondon lévő birtokáról. Családjával a közeli nádasban húzták meg magukat, hogy aztán a beálló sötétben Marosvásárhelyre menekülhessenek. Bethlen István azonban a saját bőrén tapasztalta meg, hogy Károlyi Mihály forradalmánál sokkal inkább az őt felkoncolni akaró néppel van a „baj”.

Ha másként lett volna, akkor külföldre menekül tovább. Ő ellenben a forradalmas fővárost választotta, ahol már biztonságban volt, s ott egy ideig Károlyi Mihállyal együtt igyekszik politizálni.¹⁵

Amikor a kormány véresen, statáriummal, teremtett rendet, csillapította le a várost és a falut, akkor jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált. És régi nemzeti alapon állt, amennyiben érzelmi és taktikai okokból képtelen volt szakítani a Szent István-i Magyarország eszméjével.

Mіндеzt azért is el kell mondani, mert félreértelmezik a múltat, akik szerint a Tanácsköztársaság az átmenetileg valóban sikeres északi hadjáratral többet tett volna az ország integritása érdekében, mint az őszirózsás forradalom. Természetesen világért sem kisebbíteném ennek a hadjáratnak az értékét, ám a történelmi hűség jegyében aligha feledhető, hogy egyfelől Kun Béla és társai szeme előtt a világforradalom víziója lebegett, másfelől pedig az antant (Georges Clemenceau álságos ígéretei ezt aligha takarhatják el) nemhogy nem volt megengedőbb az új rezsimmel szemben, hanem éppenséggel ekkor változtatja meg hátrányunkra álláspontját Nyugat-Magyarország tekintetében, s Párizsban – a Tanácsköztársaság példájának ausztriai másolását megakadályozandó – e terület elcsatolása mellett voksolnak.

A bolsevizmus bukása nyomán berendezkedő ellenforradalmi rendszer megszületését döntő mértékben az antant s nem csekély mértékben az itt állomásozó, auszultusban a fővárosba is bevonuló román hadsereg segítette. Az eredeti programjához visszatérő szociáldemokrácia azt tartotta nemzeti érdeknek, ha az antant segítségével polgári demokratikus rendszert valósít meg, az ellenforradalom táborában mindinkább túlsúlyossá váló Horthy Miklós és környezete egy erősen antiliberalis, autoriter rendszerben látta a nemzet érdekének megtestesülését. Bármily eltérő jövőképek is feszültek egymásnak, mindkét tábor képviselői magától értetődőnek vették, hogy vitájukat (ha úgy tetszik: nem egymás között, nem nemzeti keretek között rendezik) az antant moderálja.

S a moderátori szerepet betöltő Sir George Clerk (bár megbízói s saját világfelfogása jegyében ugyancsak hajlott volna Garami Ernő és társai felfogásának érvényesítésére) kénytelen volt olyan kompromisszumot formálni közöttük, melynek jegyé-

ben mindkét félnek engednie kellett. Így alakul ki (bármennyire ma is még hangos a zajongás a Horthy-rendszer jellege körül, míg nem kevesen rút diktatúráról beszélnek, a másik térfélen pedig majdhogynem nyugati minták alapján működő parlamentáris rendszert láttatnak) az a *korlátozott parlamentáris rendszer*, amelynek épületét a maga részleteiben majd Bethlen István építi ki, s amely rendszer ugyan a kormányfő 1931-es bukása nyomán nem keveset torzul, ám alapvetően mégis egészen az ország 1944. márciusi német megszállásáig működött.

A rendszer úgy tartotta, akkor szolgálja a nemzet érdekét, ha nem enged a történelmi Magyarország visszaállításának céljából, miközben a nem túl jelentős s szinte folyamatosan gyengülő szociáldemokrácia, a nálánál is erőtlenebb polgári demokratikus tábor az etnikai revízió mellett volt. Mindezeket ugyan (kimondva-kimondatlanul) gyakran érte a vád, hogy nem, illetve nem eléggé nemzetiek, valójában nem kétséges, hogy a nemzet érdeke valami efféle program megvalósítását kívánta (volna).

Mert a hivatalosság nagyra törő programja a lényegét tekintve soha nem volt reális.

A két háború közötti magyar külpolitika alapvető ellentmondása az volt, hogy intézői, támogatói úgy törekedtek a Szent István-i határok visszaállítására, hogy mindenkor (természetesen nem a ködevők, hanem a reálisan, közel reálisan gondolkodók számára) világos volt: elegendő saját erő erre nincs és nem is lesz, rá vagyunk szorulva a békerendszerrel elégedetlen nagyhatalmak támogatására.

Potenciálisan Olaszország s ereje (várható ereje) okán leginkább Németország jöhetett számításba. A konszolidálódó, a húszas évek zömében a Franciaországgal való megbékélést kereső – ahogy akkoron mondták, a teljesítési politikát folytató – Németország ugyan nem ez a hatalom volt, de Bethlen Istvánban, Gömbös Gyulában és sokan másokban már igen korán megfogalmazódott az újabb német szövetség gondolata. Tehát csírájában már a húszas években ott van a *vabankos gondolat*, amit majd Gratz Gusztáv lobbant Bethlen szemére. Igaz, nem nyilvánosan, de mégis a majdani nyilvánosságnak szánva, valamikor a második világháború éveiben írott összefoglalásában.¹⁶

Tudniillik a megmaradt országot teszik kockára az elvesztett területek visszanyeréséért.

Oroszországot nem lehet kizárni a potenciális szövetségesi körből (ezért gróf Bánffy Miklósban, Bethlen Istvánban, Kánya Kálmánban, néhány más kevesekben felvetődik az együttműködés gondolata, ám 1924-ben még a diplomáciai kapcsolatok felvételét sem tudják elérni, az erre vonatkozó megállapodás parafált szövegéből nem lett megállapodás, a kapcsolatok rendezését a Gömbös-kormány végzi el 1934 februárjában), de a két háború közötti Magyarország azt elképzelhetetlennek tartja. Még a szociáldemokraták is ide tartoznak. A kapcsolatok azonban vértelenek maradnak, Teleki Pál 1940-ben elutasítja a románokkal szembeni együttes magyar–szovjet politika moszkvai ajánlatát.

Olaszország ugyan 1927-ben látványos, örök barátsági szerződést¹⁷ köt Magyarországgal, s ez Budapest számára tényleges diplomáciai siker, hiszen ezzel lezárul az elszigeteltség azon keserves korszaka, amikor a Nemzetek Szövetségébe történő felvételünket is csak második nekirugaszkodásra (1921 helyett 1922-ben) lehetett keresztülvinni, amikor hosszú, szívós diplomáciai küzdelmet kellett folytatni, hogy a gazdasági élet konszolidálásához elengedhetetlenül szükséges tőkeinjekcióhoz jusson az ország a népszövetségi kölcsön formájában, ám Rómának természetesen főleg Duna-medencei és nem magyar politikája volt. A korabeli magyar–olasz viszonyt bizony megterhelte az olasz regionális politika. Kiváltképpen Romániával kedvező sokáig az olasz viszony, s Mussolini éveken át jó kapcsolatokra törekszik Prágával is. Mert egyszerűen ez volt az olasz érdek, amit a propaganda, főleg a hazai buta szövegek alaposan elfedtek.

Budapest számára még súlyosabb gondot okozott az a tény, hogy az olasz–német viszonyt sokáig nem kevés feszültség terhelte. Ebből következően a magyar politikának „tojástáncot” kell járnia Róma és Berlin között, mert mindkettőre szükség van a revízió érdekében. Mussolini el akarja reteszelni Berlin elől a Duna-medencébe vezető utat. Ezért Róma–Bécs–Budapest politikai blokkot akar. A magyar politika ebbe nem mehet bele, mert elveszítené Berlin jóindulatát. A németek érzik, látják a veszélyt, s azt elhárítandó 1934 februárjában megkötik velünk az 1931-ben létrejött, vértelen gazdasági szerződés 2. pótegyezményét. Ez 50 ezer tonna magyar gabona átvételét helyezi kilátásba. Aztán Berlinben csalódnak, mert Rómában mégis létrejönnek a jegyzőkönyvek.

Gömbös tehát ügyesen lavíroz a két nagyhatalom között: nincs politikai blokk, amivel elveszítené a németek jóindulatát, a jegyzőkönyvek révén megbékíti a rosszkedvű Mussolinit, sőt a gazdasági jegyzőkönyv 320 ezer tonna gabona átvételét irányozza elő, amiből Berlinben láthatják, hogy többet ér a magyarok jóindulata, mint az ő 50 ezer gabona átvételére kalibrált gesztusuk. A 20. századi magyar külpolitikában nem tudunk hasonló, két, egymással szemben álló nagyhatalom közötti ilyen sikeres lavírozásról. Nem beszélve arról, hogy a magyar külpolitika ezzel kiáll az osztrák függetlenség mellett, amit a németek szintén ugyancsak megjegyyeznek.

Szóval az osztrák függetlenség elvesztésében nekünk semmi szerepünk. Ezt azért kell aláhúzni, mert a belpolitikai csetepaték bajnokai akkor sem voltak restek hadálásaik javítására – s nemigen törődve a fenn hirdetett nemzeti érdekek tényleges sérelmével – a külpolitikai kérdésekbe belekontárkodni, valótlanságokat állítani. Az Anschluss 1938-ban majd úgy következik be, hogy előtte Mussolini hajlik meg Hitler akarata előtt, mert támogatást kellett nyernie a Führertől az angolokkal, franciákkal szemben az abesszíniai kalandja keservesen sikeres befejezéséhez.

Mindennek az egyebeknek okán történetileg megalapozatlan az a ma is léptenyomon olvasható állítás, mely szerint kizárólag Gömbös Gyuláé az ódiom a végül tragédiába torkolló magyar–német viszonyért.

Lássunk világosan: a magyar–német politika a *vabankos* alapállás miatt torkollott tragédiába.

Tehát a kérdés nem csupán a fentebb vázoltak okán volt jóval összetettebb. A viszonyt tovább terhelte a magyarországi németek ügye, amelyben Gömbös hajthatatlan magyar nacionalista álláspontot foglalt el. A sokszor s igencsak egyoldalúan felémlegetett 1933-as németországi út realisabb nemzetközi kontextusba helyezéséhez tudni kell, hogy a Hitlerrel történt találkozó előtt két héttel a derék nyugati demokráciák meghatalmazottjai Hitlerrel és Mussolinivel paktumot parafálnak. E dicső dokumentum akkor ugyan nem lépett életbe, de jó talajt teremtett az 1938-as szégyenletes müncheni megállapodáshoz. Az itthoni úttöréshez pedig hozzátartozik Bethlen István tevékenysége, az ő 1930-as berlini látogatása. Való igaz, hogy az idő még nem Adolf Hitleré, ám ezt az utat is alapvetően a *vabankos* alapállás motiválta.

A revíziós program akkor sem volt reális, amikor 1938 és 1941 között megszületnek a látványos területi sikerek, s összességében az ország 1920. évi nagyságának majd duplájára növekszik.

A gyarapodás (természetesen nagyon is önző) nagyhatalmi ajándékként született meg. A magyarság mindezért a szörnyű második világháborús bukással fizetett, nem beszélve arról, hogy a zajos propaganda tovább deformálta a nemzet korábban sem éppen kifogástalan külpolitikai tájékozottságát.

Ugyanakkor óriási különbség van az 1938. november 2-i első és az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés között. Az előbbit a nyugati demokráciák lényegében tudomásul veszik, az utóbbi idején Franciaország jelentős része megszállt terület, a

vichyi Franciaország erősen függ Németországtól, a magára maradt, a német légierő által keményen bombázott Anglia miniszterelnöke szinte azonnal, szeptember 5-én az Alsóházban leszögezi, hogy nem ismerik el.

A második bécsi döntés kapcsán szokásos dolog felsorolni, hogy milyen súlyos árat kellett azért fizetni. Ha a „kapok” és „adok” oldalt tárgyilagosan vesszük szemügyre, akkor *túlzottan* nagy árról nem lehet beszélni. Országnyi terület került vissza az anyaországhoz.

A legsúlyosabb körülmény az egész ügyben – amire „természetesen” itthon maroknyinál is kevesebben figyeltek oda – sokkal inkább az akkorra már teljes antagónizmussá vált angol–német viszony volt. És itt sem Churchill szeptember 5-i szavai voltak a legsúlyosabbak. Hiszen akkor már a bécsi döntés meghozatott. Hanem a hivatalba lépésekor elhangzott s akkor is ismert szavak üzenetét kellett volna mérlegelni: ti. hogy itt élet-halál küzdelemről van szó, amelyet a brit birodalom nem veszíthetett el.

Az 1940 decemberében megkötött magyar–jugoszláv „örök barátsági” szerződés körül ma is tapasztalható számos esetben félreértés, legenda. Ezért el kell mondanunk, hogy ez a valóban önállónak tervezett magyar lépés valójában belesimult a németek terveibe. Hitler nem jószántából rohanja le Jugoszláviát, hanem azért, mert az angol titkosszolgálat által manipulált belgrádi lakosság megdönti a háromhatalmi szerződéshez csatlakozott kormányát. Nincs német nyomás a magyar csatlakozás érdekében, van ellenben helyette egy roppant kecses ajánlat, amitől Horthy azonnal elveszti a fejét, Teleki, Bárdossy alig tudja visszatartani a meggondolatlan választól. A lényeg az, hogy a német ajánlat révén megoldhatatlan helyzet keletkezett.

A történelemben természetesen minden kérdés megoldódik, „csak” éppen az a kérdés, hogy milyen vérfolyam árán. Való igaz: mi soha nem támadjuk meg Jugoszláviát, megvárjuk, hogy szétesen, 1941 áprilisában a magyar honvédség az 1918 előtti Magyarországhoz tartozott területekre vonul be.

Előtte a szerbek az angol légierő által támogatva sokkal komolyabban provokálnak bennünket, mint amit majd a kassai incidens jelentett a maga összesen 29 bombájával. A magyar honvédség mégis csak akkor indul meg, amikor Slavko Kvaternik horvát usztasa vezető már kikiáltotta Horvátországot. Az akkori horvát állam természetesen csatlósa lesz a németeknek. A horvátoknak akkor csak ez jutott, valóban függetlenné (már amennyire a globalizált világban egy nemzetállam „független” lehet) 1990 után sikerült válniuk.

Am a formai kellékek súlytalanok voltak ahhoz a mindent eldöntő tényhez képest, hogy a németek által megtámadott Anglia semmit nem nézett el Magyarországnak.

Teleki Pál volt a hivatalosságon belül akkor az egyetlen, aki ezt megértette. A hátraarcra nem volt képes, de arra igen, hogy életével figyelmeztessen: vissza kell fordulni ezen az úton.

Teleki öngyilkosságánál természetesen az erkölcsi szempont is nagy figyelmet érdemel. Am ennél is lényegesebb utolsó tettének üzenete: az út járhatatlan, a jugoszláviai magyarság sorsánál fontosabb az anyaország jövője.

Horthy Miklós és Bárdossy László természetesen megértette az üzenetet.

Mégis továbbmentek a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácson Telekivel együtt április elsején kiformált úton.

Bárdossyt később gyalázzák, Telekit egekbe emelik. Valójában Bárdossy „csupán” a Teleki által korábban kijelölt úton *akkor* megy tovább, *amikor* volt miniszterelnöke már halálával üzent, hogy ne menjen.

A rendszer akkor követte el ezen az úton a legnagyobb bűnt, amikor 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót. Jóllehet e témának is hatalmas, nagyon sok vitá-

tól terhes irodalma van, ennyi évtized távlatából nem nehéz meglátni, hogy *akkor és úgy* nem kellett volna ezt a szörnyen rossz lépést megtenni. Nem szeretnénk félreértetni: *abban* a geopolitikai helyzetben, *s azzal* a Berlin iránti lekötelezettséggel *s azzal* a mindinkább szélsőjobb felé csúszó társadalommal nem lehetett elkerülni a háborúba való belesodródást, ám 1941 júniusában a revízió okozta csapdahelyzet sem kényszerítette ki a lépést, mert a német nyomás nem közvetlen, hanem csak „atmoszferikus” volt.¹⁸ A szfinxszerű rejtélyességbe merevült Hitler tudta, hogy Magyarországot helyzete bele fogja sodorni a háborúba. Volt tehát manőverezési lehetőség, de az elvakult katonákkal, s az államférfiúi vonásokat nélkülöző államfővel szemben a tisztviselő alkatú Bárdossy nem tudott ellenállni.

Ellenben a sokszor felemlgetett Molotov-üzenetnek valójában nem volt számkra hasznosítható, a jövőt kedvezően befolyásoló tartalma. A végtelenül szorult helyzetben lévő Szovjetunió taktikai húzásáról van szó, Bárdossy pedig elkövette azt az otromba diplomáciai hibát, hogy nem küldetett egy hasonlóan taktikus, udvarias választ. Aki picit is beleéli magát az akkori helyzetbe, az nem gondolja, hogy Bárdossy elhallgatta a táviratot. A korabeli hivatalos Magyarországon nem kellett egy ilyen papírt elhallgatni, mint ahogy – a személyes felelősségek mellett – a Szovjetunió megtámadása a korabeli hivatalos Magyarország lényegéből sarjadt, mélyen népellenes s a nemzeti érdeket is nagyon rosszul képviselő lépése volt.

A kassai provokációt első helyen az államfő kezelte (megalapozatlanul) háborús ellenlépést követelő tényként, ehhez igazodott tartás nélkül a Bárdossy-kormány.

Itt történik az utolsó végzetes lépés az 1944-es német megszállásig. Az Anglia és az USA elleni hadiállapotot az így létrejött kondíciókkal már nem lehetett elkerülni. Minden élcelődés az ismert események kapcsán félrevezető, roppant felszínes.

Kállay Miklós, aki semmiféle „hintapolitikát” nem folytatott, és „kiugrási kísérletei” sem voltak, de valóban szeretne volna az országot kivezetni a háborúból, ennek érdekében az angolokhoz kereste a kapcsolatot abban a makacs tévhitben, hogy azok hajlandóak lesznek velünk szovjet szövetségesük nélkül megállapodni. A koalícióban ellenben sokkal több volt az összetartó, mint a széthúzó erő, s a valóban meglévő nagy-nagy bizalmatlanság miatt semmiféle lépésre nem voltak hajlandóak Moszkva háta mögött, annál is inkább, mert tudták, hogy a szovjetek azonnal mindent megtudnak. Nem beszélve arról, hogy a geopolitikai adottságok miatt Moszkva szava lesz a térségben a meghatározó, s hogy így legyen, abba az amerikaiak is besegették az angolokkal szemben, akiknek világpolitikai előtörténetét – saját tapasztalatok alapján is – alaposan ismerték, s úgy vélték, hogy ezt a históriát a háború után nem kellene folytatni. A Kállay-kormány egyébként is nagyon kicsi mozgásteret így szinte teljesen beszűkült.

Mindebből következően az 1943. szeptemberi előzetes fegyverszüneti megállapodás az angolokon keresztül valójában az antifasiszta koalícióval jött létre, hogy aztán abból semmi se valósuljon meg.

Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet kudarcának mélyebb oka, hogy Horthy végtelenül rossz márciusi döntése (ti. nem lett volna szabad elmennie Klessheimbe, nem lett volna szabad nevének adnia a megszálláshoz) nyomán az ország államgépezete már alkalmatlan arra, hogy az államfő döntéseit megvalósítsa. A kormányzó bizalmatlansága igencsak megalapozott volt, így viszont az előkészítés a szálnalmas diletantizmus, tragikomédia jeleit mutatta, a csőd elkerülhetetlen volt.

Az 1945 – a nulladik év – utáni új Magyarország működtetői helyesen tették, amikor tudomásul vették: az újabb Trianon (fő vonásaiban) elkerülhetetlen. Más dolog, hogy az illúziók váltógazdasága jegyében a baloldalon nagyon sokan komolyan gon-

dolták: Moszkva hatékony segítője a magyar nemzeti érdekeknek, miközben ott bizony inkább a büntetés mellett voltak, s a polgári világrend hívei is csalfa reményeket tápláltak, amikor a nyugati demokráciákban látták a magyar érdekek támaszát, miközben ott (bizony jóval a hidegháború előtt, alatt és után) ezek az érdekek szinte teljesen súlytalanok voltak a bipoláris világrend premisszáival szemben.

A hazai közvélemény széles köreiben mindeközben alapvetően az a felfogás tartotta magát, mely szerint – úgymond – a nyugati hatalmak Jaltában bennünket eladtak az oroszoknak. E felfogásban nagyon érezhető egy túlsúlyos érzelmi mozzanat, ami soha nem segít a hiteles eligazodásban, Jalta emlegetése azért is hibás volt, mert a lényegi döntés már az 1943. novemberi teheráni konferencián megszületett (a balkáni partraszállás tervének feladásával az angoloknak érdemben nem maradt eszközük a közép-európai térség ügyeinek majdani befolyásolására), ám mindezzel együtt a politikacsinálók által lesajnáltak közelebb jártak a rideg valósághoz, mint a fenti illúziókban élők.

1956-ig s utána is jó darabig Moszkvával szemben nem, illetve alig volt lehetőség a nemzeti érdekek érvényesítésére, mint ahogy magyar külpolitika 1953-ig gyakorlatilag nem létezett, s utána is alig-alig.

Az 1956-os magyar forradalomnak – mindenfajta délibábfestegetéssel szemben¹⁹ hangsúlyozzuk – semmifajta esélye nem volt a sikerre, mégis e nemzeti felkelés hősei tették a 20. században a legtöbbet nemzeti érdekeinkért. Az akkori szereplők között bizony igencsak markáns különbségek voltak, mégis egyek voltak a diktatúra és Moszkva uralmának elutasításában. S ekképpen a szabadságharc vállalása (a bukás ellenére is) a legteljesebb nemzeti érdek jegyében történt, s kamatozott is. Bármennyire is lezárult korszakot jelent a bukás utáni 33 esztendő, annyira sújt bennünket egyfelől nagyon sokak antikorszakos gondolkodása, másfelől ugyancsak sokaknak az elmúlt két évtized feletti mély csalódottsága, hogy időt álló *összegző* véleményt²⁰ ezekről az évtizedekről *ma még* aligha lehet mondani. Ám az egész bizonyosan s széles konszenzus alapján megfogalmazható, hogy mind Kádár János Magyarországnak jóval élhetőbbé válásában, mind pedig a rendszerváltás vértelen voltában győzedelmeskedett 1956 öröksége.

Nagyon sok helyütt lehet olvasni a szakirodalomban, publicisztikában, tankönyvekben, hogy a Kádár-rendszer növekvő belpolitikai önállóságát a moszkvai igényekhez – úgymond – szolgálai módon igazodó külpolitikával vásárolta meg. A gyarapodó okmánypublikációk, valamint feldolgozások ellenben arra figyelmeztetnek, hogy ez a kép több vonatkozásban sematikus. Magam úgy vélem, hogy ez esetben is ügyelni kell a kutatónak arra az alapvető módszertani figyelmeztetésre, mely szerint az árnyalások nem halványíthatják el az alapigazságot: a mérhetetlen erőkülönbségből, a politikai, geopolitikai kötöttségekből, a fejekben lévő ideológiai torlásokból következően szinte mindvégig az igazodás volt a meghatározó. Lehet és kell is (például) plasztikusan felidézni az 1968-as csehszlovákiai intervenció hiteles történetét, ha úgy tetszik, elmondani: ez egyben Kádár János drámája is volt, ám egyértelmű, hogy ezzel a kényszerűen megtett lépéssel a rendszer vétett a nemzeti érdekekkel szemben.

Ma már (egy másik nagy témát megpendítve) arról is sokat tudunk, hogy zárt ajtók mögött számtalanszor voltak viták az MSZMP vezetésén belül a szomszédos országok magyarsága valós érdekeinek felkarolása érdekében, ám alapvetően a rendszer képtelen volt az összmagyarságban gondolkodni. Ennek híján pedig lényegében képtelen volt nekivágni azoknak a (valóban keskeny, ám mégsem járhatatlan) ösvényeknek, amelyeken haladva igenis volt lehetőség az érdemi változtatásra.

Az 1989–1990-es rendszerváltás hozta meg (sok egyéb fundamentális fordulattal együtt) az összmagyarságban gondolkodó külpolitikái gyakorlatot.

Az 1989–1990-es rendszerváltás szerves része volt a térségen végigsöpörő elemi erejű változásoknak, eltérhetetlen kapcsolatban volt a Szovjetunió pusztulásba torokló megropanásával. Mindennek következtében Jalta évtizedekig oly hatékony szelleme nem várt hirtelenséggel elillant, s összeomlott a nemzetközi kapcsolatokat szinte a második világháború befejezte óta uraló kétpólusú világrend. 1990–1991-ben a forradalmi lendület drámaiságával halmozódtak egymásra sorsdöntő jelentőségű változások: kivonják a szovjet csapatokat, megszűnik a Varsói Szerződés, a KGST, felbomlik a Szovjetunió, majd Csehszlovákia, véres hosszú polgárháborúban Jugoszlávia.

Mіндеzen nagy horderejű változások alapvetően megváltoztatják a magyar külpolitika irányát. A változások strukturális jelentőségét plasztikusan mutatja, hogy az azóta elmúlt két évtizednek bármennyire is egymástól markánsan különböző kormányzatai voltak, külpolitikai törekvéseik három tengely körül forogtak. A korábbi Kelet felé fordulás helyett a Nyugattal megszakadt szálak maradéktalan helyreállítása s ennek keretében a NATO-tagság, valamint az EU-tagság elnyerése képezte az egyik tengelyt. A közvetlen és közvetett szomszédokkal való együttműködés elmélyítésében rejlő lehetőségek feltalálása és kiaknázása formálta a másik tengelyt, míg a harmadik tengely körül a szomszédos országokban élő magyar kisebbség sorsával kapcsolatos, a korábbinál összehasonlíthatatlanul komolyabb erőfeszítések jegecsedtek ki.

Az ezen kormányok külpolitikái között egyébként kétségtelenül megmutatkozott különbségek röviden úgy ragadhatók meg, hogy míg az MSZP–SZDSZ koalíciójára épülő kormányok a NATO- és EU-tagság stratégiai céljának alárendelten törekedtek a magyar diaszpóra ügyének a felkarolására, addig az Antall- és az Orbán-kormány a kisebbségi kérdést a kultúrnemzet koncepció jegyében kezelve az EU-tagsággal ilyen kapcsolatot nem állított fel.

A szokásos csodavárás jegyében, a határon túli világban való nem kellő mélységű tájékozódás következtében széles társadalmi körök az óhajtott NATO- és EU-tagságot kéznýtájtásnyi közelségben látták, s a kapitalizmushoz való visszatérést is úgy képelték el, hogy hamarosan a jóléti társadalmak bősége jellemzi majd a magyar állampolgárok mindennapjait. A keserű valóságban aztán a társadalom mintegy harmada a rendszerváltás vesztese, egy másik mintegy harmada relatíve vesztese lett, az 1990-re kiformalódott új külpolitikai irány ellenben megőrizte, ma is bírja a magyar társadalom többségének támogatását.

Sorsunkban az elmúlt két évtizedben két alapvető jelentőségű esemény történt. 1999 márciusában – majd évtizednyi előkészület után – hazánk tagja lett a NATO-nak, 2004. május elsején pedig – közel másfél évtizednyi küzdelem nyomán – bebo-csáttattunk az Európai Unióba. Mindkét esetben népszavazás hitelesítette a hivatalos Magyarország lépését. A szavazások mindkét esetben meggyőző többséggel igenlők voltak.

Ám szavazni nem a nép, hanem „csupán” a nemzet ment el. A szavazásra jogosultak 51%-a maradt távol az első, és 54% a második referendumtól.

A magyarság jövője (is) nem csekély mértékben külpolitikája eredményességétől függ. S ennek az eredményességnak fontos összetevője, hogy a nép és nemzet közötti – olyannyira látható – szakadék érdemben kisebbedjék.

■ JEGYZETEK

1. Nem lett volna semmi tragédia, ha 1895-ben szerényebb keretekben ünnepel az ország, ám a nagyság igényében inkább a „dátumigazítás” útját választották.

2. Ha ezt nem tudjuk is megtenni, ám azt igen, hogy elmondjuk: az a Barcza György, aki átlagos honfitársainál diplomata mivoltából adódóan messze képzetesebb, tájékozottabb volt (kellett lennie), és 1916-tól már a tágas osztrák–magyar birodalmat külföldi állomáshelyeken szolgálta, a békekötés pillanatában éppen abban a Dániában dolgozott, ahol a velünk szemben korántsem ellenséges beállítottságú beszélgető partnerei pórén

megmondották, hogy azt kaptuk, amit a németek oldalán megérdemeltünk – nos ez a Barcza György is így ír becsben tartott visszaemlékezéseiben: „...egész meggyőződésem és politikai érzésem azt sugallta, hogy ezt a békét magyar embernek aláírnia sohasem lenne szabad”. Minden szakmai tudását, józanságát feledve így „gondolja tovább” diplomata képzettségével összeegyeztethetetlen álláspontját: „Az entente persze visszautasításunk esetében katonailag megszállt volna, szabad kezet engedett volna bosszúra vágyó szomszédainknak, kik a hatalmukba került területeinknek eléggé megmutatták, hogy mily érzelmeikkel viselkednek irántunk és mily módszereket alkalmaznak, s éveken át a legnehezebb sors várt minden ránk. De minden szenvedést inkább vállaltam volna, mintsem hogy egy ily diktátumot aláírással szentesítsek és önként egyezzem bele [...] Az entente megszállás nem tartott volna örökké, sőt sokáig sem, legfeljebb néhány évig, hiszen az entente is kimerült volna [...] és látva elhatározásunkat, talán revidálta volna álláspontját [...] ha kibírtunk egy százötven éves török uralmat, úgy kibírtunk volna egypár éves entente vagy cseh–szerb–román uralmat is azzal a tudattal, hogy ezzel az országgal jövőjét talán mégis megmentjük és az egész világ becsülését *biztosan* elnyerjük.” (Kiemelések tőlem – P.P.) Barcza György: *Diplomata-emlékeim 1911–1945.* – I–II. Összeállította és szerkesztette Antal László. A jegyzeteket és az utószót Bán D. András, a bibliográfiát utószót John Lukacs írta. Európa, Bp., 1994. I. 149–150.

3. Terület, népesség, mozgósítható hadsereg létszáma.

4. Gazdaság dinamizmusa, tőkeexportáló képesség, a társadalom berendezkedésének milyensége, civilizációs mutatói.

5. Pölöskei Ferenc: Tisza István. Gondolat, Bp., 1985. 268; Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001. 460–461; Tökéczki László: Tisza István eszméi, politikai arca. Kairosz, Bp., 2000.

6. Tehát – mondjuk – az illető személyes anyagi haszonszerzés okán államtitkot ad el, stb.

7. Az átmenetek sokaságát egyáltalán nincs szándékunkban vitatni, ám a lényegyet minden bizonynyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.

8. Tisza Istvánt 1918. október végén bosszúálló katonák meggyilkolták. A mélyen vallásos, kálmínista hitű államférfiú utolsó szavai ezek voltak: „Ennek így kellett történnie.”

9. Tehát nem arról van szó, hogy pont ezek a határok voltak elkerülhetetlenek. Az antant törekvéseit, az akkori nemzetközi helyzetet adottságait, a politika világának furfangjait jobban ismerő politikával részleteiben bizonynyára lehetett volna jobb eredményt kiharcolni.

10. Barcza 1994. I. 116.

11. Nép és nemzet mára sem vált eggyé. Ennek taglalása ellenben nem e dolgozat tárgya.

12. Lásd részletesebben Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth, Bp., 1968. 85–103. – A Magyar Történelmi Társulat 2009. márciusi rendezvényén tartott előadásában Hajdu Tibor így fogalmazott: „A napjainkban másodvirágzását élő ellenforradalmi szemlélet egyenesen katasztrófa-ként, a magyar történelem mélypontjaként mutatta be [ti. a Tanácsköztársaságot – P. P.], többek között eltúlozva a »vörös terror« áldozatainak számát, amely pedig nemhogy a fehérterror, de az őszirózsás forradalom rendcsináló akciói áldozatainak számát sem haladta meg...” Századok Füzetek 5. (2009.) 5.

13. Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth, Bp., 1978. 286.

14. Innen is látszik a vádnak a képtelensége, hogy ő adta volna át 1919 márciusában Kun Bélának a hatalmat.

15. Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarországtudató Intézet, Bp., 1991. 71, 72–75.

16. A sokáig lappangó kéziratból 2001-ben lett könyv. Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Paál Vince. Osiris, Bp., 2001.

17. A szerződés alapvetően egy, a korszakban szokványos választott bírósági megállapodás volt, amihez – elvileg jelentősebb tételként – kölcsönös konzultációs kötelezettség járult, ám az hamarosan a feledés homályába hullott, s gyakorlatilag az sem jelentett nagy segítséget (átmenetileg inkább súlyos gondok forrása lett), hogy Mussolini megígérte az első világháborúban zsákmányolt fegyverek visszaadását. Ebből kerekedett 1929-ben a szentgotthárdi, 1933-ban pedig a hirtenbergi fegyvercsempészési botrány, amiből főleg a kisantant csapat nagy hűhót.

18. Bárdossy László ismeri ezt el, használja ezt a kifejezést népbírósági perében.

19. Vö. Charles Gati: Veszített illúzió – Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom. Osiris, Bp., 2006.

20. A korrek forrásközléseknek, a szolid részfeldolgozásoknak természetesen semmi nem áll útjában, s azok komoly hozzájárulást jelentenek/jelenthetnek a majdani időálló összegzések megalapozásához.

■ IRODALOM

Barcza György: *Diplomata emlékeim.* I–II. Szerk. Bán D. András. Európa, Bp. 1994.

Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról. Szerk. Bán D. András Osiris, Bp., 1996.

Helyünk Európában. I–II. Szerk. Berend T. Iván. Magvető, Bp., 1986.

Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2000.

Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. Corvina, Bp., 2005.

Dombrády Loránd: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Ister, Bp., 2000.

Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands. 1914–1918.* Düsseldorf, 1962.2

Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989.* Napvilág, Bp., 2007.

Funke, Manfred (szerk.): *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches.* Droste, Düsseldorf, 1976.

Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX században.* Aula, Bp., 1998.

Gati, Charles: *Veszített illúzió – Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* Osiris, Bp., 2006.

- Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. PolgArt, Bp., 2004.
- Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utósót írta Paál Vince. Osiris, Bp., 2001.
- Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth, Bp., 1968.
- Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth, Bp., 1978.
- Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle, Bp., 1999.
- Hillgruber, Andreas: Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940–1941. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1965.
- Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth, Bp., 1962.
- Hory András: Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Gondolat, Bp., 1987.
- Hubatsch, Walther: (Hrsg.) Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main, 1962.
- Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1848–1918). Magvető, Bp., 1986.
- Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth, Bp. 1978.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kossuth, Bp., 1988.
- Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944. I–II. Bp., 1991.
- Náray Antal visszaemlékezése 1945. Szerk. Szakály Sándor. Zrínyi, Bp., 1988.
- Pölöskei Ferenc: Tisza István. Gondolat, Bp., 1985.
- Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1995.
- Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): Magyarország helye a 20. századi Európában. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2002. (<http://mek.oszk.hu/5300/05398>)
- Pritz Pál: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2005. (<http://mek.oszk.hu/5600/05648>)
- Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2006. (<http://mek.oszk.hu/5200/05284>)
- Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarországi Kutató Intézet, Bp., 1991.
- Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai. 1942–1944. Szerk. Romsics Ignác. Typovent, Gödöllő, 1992.
- Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris, Bp., 1996.
- Romsics Ignác: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris, Bp., 2006.
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp., 2007.3
- Tökéczki László: Tisza István eszméi, politikai arca. Kairosz, Bp., 2000.
- Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanez... I–II. Európa, Bp., 1996.
- Vermes Gábor: Tisza István. Osiris, Bp., 2001.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula. Kossuth, Bp., 1968.

